

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Teorie totalitarismu u Hannah Arendt

Martin Jeníček

Plzeň 2013

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Studijní program Politologie

Studijní obor Politologie

Bakalářská práce

Teorie totalitarismu u Hannah Arendt

Martin Jeníček

Vedoucí práce:

PhDr. Ondřej Stulík

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2013

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2013

.....

Velice rád bych na tomto místě poděkoval PhDr. Ondřeji Stulíkovi za čas, který vedení mé práce věnoval a za věcné rady, které mi pomohly při jejím vypracování.

Obsah

1 Úvod.....	6
2 Hlavní část.....	8
2.1 Hannah Arendt.....	8
2.1.1 Dětství a studium.....	8
2.1.2 Emigrace.....	9
2.1.3 Občanství.....	10
2.2 „Původ totalitarismu“.....	11
2.2.1 Antisemitismus a Imperialismus.....	12
2.2.2 Totalitarismus.....	14
Beztřídní společnost.....	14
Totalitní hnutí.....	17
Totalitarismus u moci.....	20
Ideologie a teror: nová forma vládnutí.....	25
2.3 Nacistické Německo a Sovětský svaz.....	30
3 Komparace vybraných teorií totalitarismu.....	34
3.1 Carl Friedrich a Zbigniew Brzeziński.....	34
3.2 Raymond Aron.....	37
4 Závěr.....	40
5 Zdroje.....	42
5.1 Literatura.....	42
5.2 Prameny.....	44
6 Resumé.....	45

1 Úvod

Uspořádání politického společenství lze znázornit pomocí ideologické osy, kdy na jednom konci je *demokracie* a na druhém *totalitarismus*, oba v „čisté“, „ideální“ podobě. Póly jsou člověku nedosažitelné a je možné se jim v teorii i praxi pouze přibližovat (Sartori, 1993: 9-10). V dnešním světě¹ zaznamenáváme odchylky na této ose na obě strany přibližně v rovnováze (Economist Intelligence Unit, 2011: 2-3). Ačkoliv se snahy o dosažení krajních bodů v obou směrech potýkají s překážkami, v případě demokracie jde spíše o obtíže *zanedbatelné*, při snaze člověka přiblížit se ideálu totalitarismu jsou následky dalekosáhlé a mnohdy fatální.

Krátké 20. století dalo vzniknout mnoha novým vědním oborům a zaměřením. *Přínosem* dění spojeného s meziválečným obdobím je pak rozvoj studia nedemokratických režimů a po druhé světové válce i totalitarismu. Hannah Arendt jako první prezentovala ucelenou teorii totalitarismu ve svém díle „Původ totalitarismu“² z roku 1951. Některé myšlenky, především z první poloviny knihy, rozpracovala již za druhé světové války, bezprostředně po ní pak začala pracovat na knize jako na celku (Tsao, 2002: 582). Společně s vydáním díla došlo ke střetu dvou názorových proudů ohledně pojmu „totalitarismus“. Na jedné straně stáli primordialisté, pro které se jednalo o téma lidem bytostně vlastní. Sem jsou řazeni například Karl R. Popper nebo Jacob L. Talmon. Na druhé straně jsou modernisté, již zmíněná Arendt nebo Giovanni Sartori, kteří vidí jeho kořeny až v moderní (masové) společnosti. Dle tohoto přístupu teprve moderní doba nabízí dostatečné technologické prostředky nutné k vynucení plné loajality lidí (Balík, Kubát, 2004: 24).

Samotnou bakalářskou práci rozdělím na deskriptivní a komparativní oddíl. První zmiňovanou část bych rád uvedl krátkým exkurzem do života Hannah Arendt. Především pak do doby studia, nucené emigrace do Francie a následně do Spojených států amerických. Každá z těchto životních etap ji a její pozdější tvorbu významně formovala: přímá konfrontace s antisemitismem zakořeněným v německém myšlení, neefektivnost Výmarské republiky, setkání a spolupráce s Karlem Jaspersem, nástup Adolfa Hitlera k moci nebo poválečné odkrývání archivních dokumentů nacistického režimu v Německu. Všechny tyto

1 Myšleno od konce studené války.

2 V českém překladu „Původ Totalitarismu I-III“, odkazující na rozdělení knihy do tří celků.

zážitky se přímo nebo nepřímo projeví v její práci.

Následovat bude rozbor díla Hannah Arendt tématicky zaměřeného na totalitarismus. Z díla autorky budu s ohledem na téma totalitarismu akcentovat především výše zmíněný „Původ totalitarismu I-III“. V rámci komparativní politologie je daná kniha chápána jako *concept-defining-study* a proto ji podrobím důkladné analýze. První dvě části knihy, tedy „Antisemitismus“ a „Imperialismus“ představím jen ve stručnosti, neboť ty tvoří dílčí aspekty vzniku totalitního státu a jejich význam pro vědu leží spíše v historiografické rovině. Stěžejní část práce bude tvořit rozbor třetí části s názvem „Totalitarismus“.

Po podrobném exkurzu do jednotlivých podkapitol třetí části knihy („Beztrždní společnost“, „Totalitní hnutí“, „Totalitarismus u moci“ a „Ideologie a teror“) přijde na řadu komparace hlavních myšlenek díla se dvěma systémy, jež posloužily (nejen Arendt) jako inspirace pro rozvoj studia totalitarismu po druhé světové válce, a sice nacistického Německa a Sovětského svazu. I v tomto oddílu práce se budu z větší části držet linie díla Hannah Arendt. Ačkoliv její práce měla tendenci představit všeobecnou teorii totalitarismu, sama autorka nezakrývala, že její hlavní inspirací byly dva zmíněné státy a že se nechala ovlivnit vlastními zkušenostmi. V samotném díle je tento fakt mnohokrát demonstrován předkládáním příkladů především z Německa Adolfa Hitlera, ale částečně i ze Stalinova Sovětského svazu. Tyto dva případy bezpochyby, nejen dle Arendt, tvoří milníky ve vývoji lidské společnosti směrem k totalitarismu a proto jejich případové studie mohou přinášet výsledky obecného charakteru a ne pouze rozšiřovat současný stav.

V posledním oddílu práce bych rád přešel ke komparaci teorie totalitarismu Hannah Arendt, Friedricha a Brzezińského a Raymonda Arona. Autoři Friedrich s Brzezińským formulovali nedlouho po vydání „Původu totalitarismu“ dodnes uznávanou charakteristiku totalitarismu. I oni vycházeli z analýzy nacistického a komunistického režimu. Raymond Aron se v rámci svých přednášek z let 1957-1958 zaměřuje (mimo jiné) na dichotomii mezi komunistickým a nacistickým totalitarismem. Dva další koncepty následně využiji pro kritické zhodnocení hlavní hypotézy práce, a sice, že Hannah Arendt na základě analýzy dvou politických systémů (nacistického Německa a stalinského Sovětského svazu) definovala totalitarismus jako politické uspořádání vycházející z existence atomizované masové společnosti a fungující díky ideologické indoktrinaci a masovému teroru.

2 Hlavní část

2.1 Hannah Arendt

2.1.1 Dětství a studium

Hannah Arendt se narodila v roce 1906 jako Johanna Arendt do německé židovské rodiny. Ač narozena v Hannoveru, dětství prožila s rodinou v tehdy východopruském Královci. Již její rané dětství bylo poznamenáno několika nepříjemnými událostmi. V roce 1913, ve věku sedmi let, přišla o otce Paula. Daleko větší životní zkouškou pak pro ní byla přímá zkušenost s první světovou válkou (Schönherr-Mann, 2006: 21-24).

Mladé Hannah bylo od dětství vštěpováno, aby byla hrdá na svůj židovský původ a aby se nenechala odradit antisemitskými názory zakořeněnými v německé myšlení. Její matka Martha jí učila, že ve škole bude konfrontována se dvěma druhy antisemitismu. Jedním budou verbální projevy jejich vrstevníků, s nimiž se musí vyrovnat po svém. Druhou formou budou útoky ze strany vyučujících a v tom případě bude nutné se takové situaci postavit legální cestou. Tyto rady vedly k incidentu, kdy jako patnáctiletá žačka gymnázia vyprovokovala bojkot jednoho z vyučujících za jeho otevřený antisemitismus. Ač byla její iniciativa v první fázi úspěšná, výsledkem nebyl konec daného učitele na gymnáziu, ale pravý opak a sice její vyloučení ze školy. Nakonec jí bylo umožněno dokončit započaté studium externě (Young-Bruehl, 1986: 64-66).

V době vyloučení z gymnázia žila u rodinných známých v Berlíně. Byla tak očitým svědkem vzniku období Výmarské republiky, kdy jedna krize střídala druhou. To jí však nebránilo ve využití volného času k navštěvování vysokoškolských přednášek a seminářů. Po maturitní zkoušce v roce 1924 následovalo již samotné vysokoškolské studium filozofie, které ji nejdříve zavedlo do Marburgu. Zde navštěvovala mimo jiné seminář Martina Heideggera. Následoval jednosemestrální studijní pobyt na univerzitě ve Freiburgu. Byla posluchačkou Edmunda Husserla, s nímž navázala dlouhodobé profesní partnerství i osobní přátelství. Od roku 1926 pak studovala na univerzitě v Heidelbergu, kde poznala Karla Jasperse, s nímž pak po celý zbytek života udržovala přátelský vztah. U něho také v roce 1928 promovala s prací o pojmu lásky u sv. Augustina (Schönherr-Mann, 2006: 25-27).

2.1.2 Emigrace

Kvůli svému židovskému původu sdílela Hannah Arendt v první polovině 30. let osud mnoha dalších německých Židů. Po nástupu Adolfa Hitlera k moci v roce 1933 a následnému agresivnímu antisemitismu se jako jediná možná záchrana jevila emigrace. Arendt se rozhodla pro útěk do Francie, což se jí za pomoci Organizace pro židovské uprchlíky³ po ose Berlín-Praha-Paříž nakonec podařilo. Sama se pak v průběhu svého pobytu v Paříži věnovala práci pro židovské organizace *Youth-Alijah* a *Deutsche Zionistenorganisation*, především organizaci úteků z nacistického Německa (Schönherr-Mann, 2006: 31-33).

Od počátku druhé světové války přestalo být bezpečno i ve Francii. Hannah Arendt pocítila změnu situace osobně 15. května 1940, společně s dalšími ženami německého původu byla internována. Oficiální důvody zněly: podezření ze špionáže a možný pokus o sabotáž. Nacistické koncentrační tábory byly pro ni osobně nahrazeny francouzskými internačními tábory, což později sarkasticky glosovala v televizním rozhovoru s Günterem Gausem slovy: „*Problém [...] nebyl v tom, co dělali naši nepřátelé, ale v tom, co dělali naši přátelé*“.⁵

Naštěstí se podmínky ve Francii nedaly srovnávat s tím, co by se dělo v Německu a tak nebylo zcela nemožné pokusit se o útěk. Arendt nejdříve zamířila na jih Francie a s novými doklady následně vycestovala přes Španělsko a Portugalsko z válkou zmítané Evropy. Její cesta směřovala, stejně jako tomu bylo v případě většiny prchajících intelektuálů, do Spojených států amerických. Zde navázala na svou, v době pobytu ve Francii převážně potlačovanou, akademickou kariéru, nejprve jako autorka esejů a přispěvatelka do německo-židovského magazínu „*Aufbau*“. Díky zvládnutí anglického jazyka, se po válce začala opět naplno věnovat akademické činnosti.

3 Jüdische Flüchtlingsorganisation.

4 „Das Problem [...] war doch nicht etwa, was unsere Feinde taten, sondern was unsere Freunde taten“.

5 Přepis rozhovoru s H. Arendt z 28.10.1964: http://www.rbb-online.de/zurperson/interview_archiv/arendt_hannah.html (18.12.2012).

2.1.3 Občanství

Po skončení války byla postavena před otázkou, zda zůstat ve Spojených státech amerických, kde strávila několik posledních let, nebo se vrátit do rodného Německa. Nakonec se rozhodla ve Spojených státech zůstat. Pro toto rozhodnutí nacházíme dvě základní vysvětlení. Rodinné spojení s Německem bylo dovršeno smrtí její matky v roce 1948. Spojené státy navíc poskytovaly daleko lepší podmínky pro akademickou činnost, než válkou zničená Evropa, především Německo.

Ačkoliv se Arendt v poválečných letech pravidelně vracela i na delší dobu do Evropy⁶, její život už byl naplno spjat se Spojenými státy americkými. Měla zde klid na práci na své první velké knize „Původ totalitarismu“ a později i lepší podmínky pro profesní uplatnění. Roku 1953 se stala profesorkou na univerzitě na Brooklyn College, později působila mimo jiné na univerzitách v Berkeley, Kalifornii nebo na Princetonské univerzitě (Young-Bruehl, 1986: 305-310).

Útěk z nacistického Německa měl po roce 1937 za následek ztrátu německého občanství. Po skončení války se rozhodla zůstat ve Spojených státech amerických. Znepokojivý stav života bez občanství ji vedl k žádosti o získání amerického občanství. Přesto pro ni osobně zůstává rodný jazyk, jako odkaz na vlastní původ, velmi důležitým: „*Němčina je tím nejdůležitějším, co mi zbylo a co jsem vědomě udržovala. [...] Zaprvé to přeci nebyl německý jazyk, co se za války zbláznilo a zadruhé za rodnou řeč přeci neexistuje žádná náhrada*“⁷. Od počátku pobytu ve Spojených státech však psala anglicky a například její publikace o Rahel Varnhage, ač napsaná původně německy, vychází nejdříve v autorčině vlastním překladu do angličtiny⁹ a teprve poté německy¹⁰. To lze považovat ze poslední doklad toho, že Němci nadobro ztratili jednu ze svých největších myslitelek 20. století (Schönherr-Mann, 2006: 27-28).

6 Téměř vždy využila této příležitosti k návštěvě Karla Jasperse, který byl nejen jejím přítelem, ale také rádcem v její akademické činnosti.

7 „*Die deutsche Sprache jedenfalls ist das Wesentliche, was geblieben ist, und was ich auch immer bewusst gehalten habe. [...] Es ist ja nicht die deutsche Sprache gewesen, die verrückt geworden ist. Und zweitens: Es gibt keinen Ersatz für die Muttersprache*“.

8 Přepis rozhovoru s H. Arendt z 28.10.1964: http://www.rbb-online.de/zurperson/interview_archiv/arendt_hannah.html (18.12.2012).

9 *Rahel Varnhagen: The Life of a Jewess* (1958).

10 *Rahel Varnhagen: Lebensgeschichte einer deutschen Jüdin aus der Romantik* (1959).

2.2 „Původ totalitarismu“¹¹

Tato kniha je dle některých autorů hlavním dílem Hannah Arendt (srov. Aschheim, 1997: 117). Rozhodně jeho vydáním přispěla k formování nové disciplíny – studia totalitarismu (srov. Sartori, 1993: 195; Bellamy, Jennings, Lassman, 2004: 398) „*Porozumět neznamená popřít odporne [...] [s]píše to znamená zkoumat a vědomě nést břemeno, které na nás naše století vložilo*“ (Arendtová, 1996: 10). Pohnutky k vytvoření tohoto díla je nutné vidět v kontextu veškerých životních zkušeností autorky. Všudypřítomný antisemitismus v německém prostředí a osobní konfrontace s nástupem Adolfa Hitlera k moci v Německu se později ukáží jako natolik zásadní životní zkoušky, že právě jim je možné *zásluhu* na vzniku díla připisovat. Rozhodně ovšem dle jejích vlastních slov vedly osobní zkušenosti k vědomému odklonu od *sine ira et studio*¹² (Voegelin, 2000: 226). Ačkoliv se Hannah Arendt práci na knize naplno věnovala až po skončení druhé světové války, mnohé koncepty a myšlenky rozpracovala již v době pobytu ve francouzském exilu, tedy přibližně v polovině 30. let. Mnohé z prvních dvou částí knihy bylo ve formě esejů a příspěvků do odborných časopisů publikováno již mezi lety 1942-1946 (Tsao, 2002: 582; Aschheim, 1997: 119-120).

První verze „Původu totalitarismu“¹³ se ke čtenářům dostala na počátku 50. let.¹⁴ Kniha je rozdělena do tří částí: Antisemitismus, Imperialismus a Totalitarismus. Samotné kapitoly se svými titulárními tématy zabývají více do hloubky, než by se na první pohled mohlo zdát: „*[a]ntisemitismus (ne jenom nenávisť k Židům), imperialismus (ne jenom dobývání), totalitarismus (ne jenom diktátorství)*“ (Arendtová, 1996: 11) sleduje postupný nárůst zla uvnitř lidské společnosti. Splynutí prvních dvou segmentů vede ke konečnému totalitárnímu hnutí. Na základě vývoje v Sovětském svazu¹⁵ a ve východním bloku¹⁶ a postupném odkrývání archivních dokumentů přišla autorka v roce 1958 s mírně upravenou verzí (Arendt, 1958: 9-11, 20). Změny se netýkaly první části (Antisemitismus) ani velké části

11 Anglická verze nese titul *The Origins of Totalitarianism*, tedy v podstatě stejný, jako český překlad. Německá verze (originál) je v názvu mírně konkrétnější: *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft*, tedy volně přeloženo: „Znaky a původ totální (nad)vlády“.

12 Zásady objektivit a nestrannosti ve vědeckém bádání.

13 Pracovní názvy byly například *Elemente der Schande: Antisemitismus – Imperialismus – Rassismus* (česky: „Prvky hanby: antisemitismus – imperialismus – rasismus“), *Drei Säulen der Hölle* („Tři pilíře zla“), nebo *Eine Geschichte der totalen Herrschaft** („Dějiny totální (nad)vlády“).

* Určitý člen *der* odkazuje spíše na případovou studii nacistického Německa, než na obecnou studii totalitarismu.

14 Předmluva: léto 1950, 1. vydání 1951.

15 Stalinova smrt v roce 1953.

16 Např. nepokoje v Polsku a Maďarsku v roce 1956.

druhé (Imperialismus). Poslední část věnovaná totalitarismu byla v reakci na zmíněný vývoj v Sovětském svazu rozšířena o kapitolu „Ideologie a teror: nová forma vládnutí“ Hlavní myšlenky knihy nicméně zůstaly beze změny: „*Tehdy [v průběhu prací na druhém, přepracovaném vydání] jsem objevila mnoho pozoruhodných faktů, nové poznatky mě však nepodnítily k žádným podstatným opravám mé původní analýzy ani mé základní teze*“ (Arendtová, 1996: 29).

Knihy po svém vydání vyvolala mnoho reakcí jak v odborných kruzích, tak mezi laickou veřejností. Zásadním faktorem zájmu bylo jednak samo téma totalitarismu a také doba vydání, velmi brzy po druhé světové válce, jež vznik díla do jisté míry *inspirovala*. Snaha o srozumitelnost popisovaných současných fenoménů vedla autorku, podle Erica Voegelina, k zavedení časové jednotky – vývoj od 18. století – v jejímž rámci se následně totalitarismus sleduje (Voegelin, 2000: 216). Tomuto soudu se Arendt brání tím, že název (jak česká verze, tak anglická) přesně nevystihuje její vlastní záměr a sice, že kniha „*podává historický výklad prvků, které vykrytalizovaly v totalitarismus*“ (Arendtová, 2000: 226).

Další kritika knihy a autorky se týkala neucelenosti díla. Arendt tento fakt obhajuje vlastním přístupem. Již při psaní první části, tedy dějin antisemitismu poznala, že literatura k danému tématu byla obsahově nedostatečná a značně nevědecká. Doboví historikové mohli psát ze dvou možných (subjektivních) úhlů pohledů na téma antisemitismus, přičemž oba přístupy nutně vedly ke zmíněné nevědeckosti. Buď psali z pozice antisemitů, tedy v podstatě zkoumali dějiny někoho, o kom byli přesvědčeni, že jeho existence by neměla pokračovat, neboli psát destruktivně, což je dle Arendt přístup neslučitelný se studiem historie. Druhým přístup, zdánlivým východiskem z prvního, bylo takzvané „lpění na Židech“, kdy se pojem destrukce metamorfoval do pojmu přežití, zachování. Arendt nesouhlasí ani s jedním z těchto přístupů ke studiu dějin. Tímto postojem tedy vysvětluje neucelenost knihy. Na jedné straně chce, aby byl totalitarismus zapomenut, zničen, což je ale z vědeckého hlediska postoj nesprávný. Zároveň však nechce, z morálního hlediska, zastávat ani opačnou pozici, snahu o zachování (Arendtová, 2000: 225).

2.2.1 Antisemitismus a Imperialismus¹⁷

Vznik moderního antisemitismu je ve stejnojmenné části knihy datován do 18. a 19. století. Rozpad feudálního státu a zrod nové koncepce rovnosti spojené s nárůstem nacionálního myšlení již netoleroval existenci „národa uvnitř národa“. Postavení každého jedince bylo definováno na základě jeho příslušnosti k národu, k třídě a na jejímu vztahu k další, třídám. V tomto směru se Židé vymykali běžným zvyklostem, když jejich příslušnost k třídě existovala, avšak vztah k ostatním třídám nikoliv. Růst antisemitismu ve společnosti je úměrný úpadku tradičního nacionalismu. Židé, jakožto zvláště privilegovaná třída, byli vyhledávanými pomocníky v politickém dění, pro své bohatství a ochotu financovat špatně fungující státní ekonomiku a také pro svou loajalitu, plynoucí, především u velmi bohatých Židů, ze snahy o apolitičnost (Arendtová, 1996: 61-63).

Za vrchol antisemitismu¹⁸ je poté označována situace, kdy Židé ztrácejí veškeré své dřívější veřejné funkce a zůstává jim pouze majetek. Bez úměrných viditelných zásluh je však tento majetek zbytkem společnosti považován za nezasloužený, neoprávněný (Arendtová, 1996: 52-53). Strach z vnější fyzické likvidace a vnitřního rozpadu židovského národa, který formou sekularizace a oslabování náboženských hodnot již dlouhodobě probíhal, vedl k nejistotě v otázce budoucnosti národa. Staletí „neškodného“ útlaku ze strany křesťanství vedl k víře, že právě takovéto vnější ohrožení, byť sebeagresivnější, zaručí věčnou židovskou existenci (Arendtová, 1996: 56-57).

Imperialismus je možné z historického hlediska poměrně přesně datovat. „*Imperialismus totiž, vzniklý z kolonialismu a zapříčiněn nesouladem mezi systémem národního státu a hospodářským a průmyslovým rozvojem v poslední třetině devatenáctého století, nezačal svou expanzi pro expanzi dříve než kolem roku 1884*“ (Arendtová, 1996: 21). Konec této éry je neodvratně zpečetěn vyhlášením nezávislosti Indické republiky v roce 1947. Poté, co zde Velká Británie dobrovolně zrušila svou koloniální nadvládu bylo jasné, že žádná z dalších koloniálních mocností nedokáže dlouhodobě svá impéria udržet (Arendtová, 1996: 21).

17 V části práce se budu držet struktury knihy „Původ totalitarismu I-III“, včetně převzetí dílčích názvů podkapitol.

18 Nejen v Německu. Arendt se zmiňuje taktéž o vrcholu antisemitismu ve Francii či Rakousku.

Průběh 19. století byl charakteristický ekonomickou emancipací buržoazie, která se však nejprve neprojevovala její aspirací na politickou moc. Ta byla nadále ponechána plně v rukou národního státu. Nahromaděný kapitál však nebylo možné v rámci vnitrostátního trhu plně využít a tak se pozornost bohaté buržoazie obrátila do perspektivnějších zahraničních území. Vědoma si neschopnosti národního státu zajistit podmínky pro zahraniční užití kapitálu v zahraničí, obrátila se buržoazie k aktivní politice. Tento akt je znakem zrození imperialismu (Arendtová, 1996: 202, 204; Aschheim, 1997: 127).

2.2.2 Totalitarismus

Emilio Gentile ve své práci z roku 2001¹⁹ označil totalitarismus za „pokus o politickou vládu (*experiment*) provedený revolučním hnutím, zorganizovaný ve straně s vojenskou disciplínou [...] která touží po monopolu moci. [...] [H]lavním cílem je podmanění společnosti“ (Gentile, 2008: 76). Takto vysvětluje pretotalitní fázi a motivy vlastního totalitního hnutí. Dále autor charakterizuje cíle hnutí v době, kdy je již u moci. Zde přichází s pojem „antropologická revoluce“, jež vede k vytvoření nového, loajálního člověka, což poté umožní realizaci veškerých imperiálních plánů a vznik „nové civilizace“. Hlavními nástroji pro tyto cíle jsou nátlak, demagogie, totalitní výchova a diskriminace odlišných²⁰ (Gentile, 2008: 77).

Stěžejní částí knihy „Původ totalitarismu I-III“ je její třetí díl s názvem „Totalitarismus“. Po prvních dvou částech, v nichž autorka na základě historických pramenů představuje vybrané prvky, které jsou dle ní jen předstupněm totalitarismu, v této části již prezentuje vlastní myšlenky ohledně etablování a fungování jeho samotného. „Totalitarismus“ je v poslední autorkou upravené verzi rozdělen do čtyř částí: „Beztřídní společnost“, „Totalitní hnutí“, „Totalitarismus u moci“ a „Ideologie a teror: nová forma vládnutí“. Hannah Arendt používá jiné pojmosloví, ale ve své analýze dochází k obdobným závěrům, jako Gentile.

¹⁹ Česky 2008.

²⁰ U Arendt nalézáme ekvivalenty: nátlak – teror, demagogie – propaganda, totalitní výchova – indoktrinace, diskriminace odlišných – teror při přechodu k plně totalitnímu státu.

Beztržní společnost

Vznik totalitního hnutí nelze klást do souvislosti s národem nebo státním zřízením. Dle Arendt je hlavním prvkem vzniku beztržní společnosti existence masové společnosti, které je vstřípena určitá ideologie. Dle tohoto klíče je následně možné považovat Německo za Adolfa Hitlera a Sovětský svaz za Stalina²¹ shodně za totalitní státy, byť jeden byl založen na ideologii rasismu a druhý komunismu. Totalitní hnutí se neopírá o podporu společenských tříd jako zájmových skupin, což byl princip známý v podstatě po celé 19. století, nýbrž o podporu výše zmíněných mas. Do hry tedy vstupuje proměnná počtu lidí náležících k mase. Vzhledem k praktikám, jakými se totalitní hnutí následně udržuje u moci, a sice vládě teroru, je nutné stát na velmi početných základech, a to do takové míry, že dle Arendt je velmi nepravděpodobné, že by totalitní hnutí vzniklo ve státě s nízkým počtem obyvatelstva (Arendtová, 1996: 433).

Slova Adolfa Hitlera o tisícileté německé říši, s ním jako věčným vůdcem, zdaleka neodpovídala realitě. Charakteristickou vlastností totalitních hnutí je totiž fakt, že svou moc zakládají na přízni mas. Na rozdíl od dřívější situace, kdy moc vycházela z existujících tříd se specifickými požadavky a bylo možné ji udržovat jejich (zdánlivým) plněním, u totalitních hnutí, odvozujících svou moc z mas, šlo jen stěží najít v celé mase prvek, který by zaručoval opakované potvrzování moci. Díky masám lze moc získat velmi snadno a rychle, ale stejnou tendenci můžeme sledovat i při její ztrátě. Ještě tvrdšího hodnocení se od Arendt dostalo oběma hlavním postavám nacistického Německa a Sovětského svazu: „*zvláště ohromující je rychlost, s níž [...] vůdci upadají v zapomnění, a ohromující lehkost, s jakou bývají nahrazováni*“ (Arendtová, 1996: 429).

Ona titulární beztržní společnost je výsledkem dlouhého vývoje, již částečně představeného v části „Antisemitismu“, kdy dochází k potírání rozdílů mezi společenskými třídami. To, čím třída vynikala, se postupně stalo jejím prokletím. Největší zhoubou byla snaha jednotlivých tříd převzít (zdánlivě) nejlepší vlastnosti od jiných, což ale mělo zpravidla za následek vnitřní zhroucení třídy. Společně s historickými meziválečnými okolnostmi nastalo období, kdy všechny třídy bez výjimky²² hledají odpovědi na

21 V době druhého vydání (1958) již Hannah Arendt nepovažuje Sovětský svaz za totalitní. Toto období dle ní končí se Stalinovou smrtí v roce 1953 (Arendtová, 1996: 30).

22 Odtud u Arendt užitý obrat „dočasné spojení mezi elitou a lůzou“ (Arendtová, 1996: 455-472).

existenciální otázky. Touto jednotou napříč společností vzniká masová společnost, které se pro svou atomizovanou strukturu stala cílem totalitních hnutí při snaze otevřít si cestu k moci (Baehr, 2007: 12).

Samotný pojem masové společnosti se objevoval již v politickém myšlení 19. století. Socialisté ho chápali v pozitivním slova smyslu, naopak pro liberály představovala masa ohrožení řádu a svobody (Baehr, 2007: 12). Hannah Arendt viděla masy primárně negativně. Pro ní představovaly názorově nestabilní, impulzivní skupinu, která je vydána napospas demagogům, kteří skrze ní získávají svou politickou moc. Odlišnost mas od „běžných“ společenských tříd je v jejich politické angažovanosti. Společenské třídy mají jasně definovaný svůj zájem, který se snaží politicky prosadit, kdežto masy představují sice politicky netečnou, přesto však většinovou část společnosti.

S rozpadem společenských tříd přichází i rozpad stranického systému. Po první světové válce to bylo dobře pozorovatelné v poraženém Německu a Rakousku. Na politicky apatické masy, které nebyly zavedenými politickými stranami považovány za vhodné cíle pro získání podpory, se zaměřila propaganda nových uskupení, jejichž dlouhodobým cílem byla transformace v totalitní hnutí. Následné události vedly ke zhroucení dvou iluzí demokratických států. Jednak to byla představa, že se lidé v demokratickém zřízení chtějí podílet na výkonu moci, buď aktivně, nebo minimálně svou otevřenou sympatií k nějakému politickému subjektu. Dnes bychom řekli, že občané jednají racionálně a svou účastí ve volbách spoluvytvářejí politiku státu. Druhou ztracenou iluzí byla představa o (ne)důležitosti mas. Ukázalo se, že k úspěšnému vládnutí je třeba jejich přízeň byť třeba tichá a zdánlivě neexistující (Arendtová, 1996: 438).

Důležitým faktem je, že autorka nepovažuje masy za nějakou početnou entitu, kterou by spojovaly zájmy a cíle a tak díky své *velikosti* byly schopny tyto požadavky účinně prosazovat. Masy jsou pro ní naopak nestrukturované shluky atomizovaných jedinců. „*Hlavním znakem masového člověka [...] [je] osamocení a nedostatek normálních sociálních vztahů*“ (Arendtová, 1996: 444). Cílem totalitního hnutí je tento stav maximalizovat, tedy že společnost bude nakonec tvořena co možná největším počtem masových lidí, že se tedy bude skládat ze striktně individuálních jedinců bez společenských pout (Arendtová, 1996: 452-455).

Nacionalismus, který byl hnacím motorem nevraživosti v Evropě 19. století a který stál i za vypuknutím první světové války se s jejím koncem paradoxně začal vytrácet. V meziválečném období se větší váha přikládala příslušnosti ke „generaci zákopů“. Toho umě využívala nacistická propaganda, která právě díky tomuto „společenství osudu“ získávala velkou podporu mezi válečnými veterány (Arendtová, 1996: 459). Nebyly to však pouze deklasované živly, koho oslovila rétorika totalitních hnutí. Dle Arendt byl doslova alarmující počet sympatizantů, nebo dokonce členů, z řad společenské elity. „Dočasné spojenectví mezi lůzou a elitou“²³ je specifická situace, k níž dochází ve době, kdy se totalitní hnutí prosazuje. Obě společenské skupiny spoléhají na pomoc mas při prosazení jejich cílů. Nespokojenost lůzy s vlastní neuspokojivou situací a všeprostupující ideologičností jde ruku v ruce s představou elit, že je možné z nastalé situace vytěžit nárůst moci i za pomoci nečestných praktik: *„je třeba přidat demoralizující fascinaci [elit] myšlenkou, že i zruďné lži a obrovské nepravdy mohou nakonec být prohlášeny za nesporná fakta, že člověk může podle libosti měnit svou minulost a že rozdíl mezi pravdou a nepravdou nemusí být objektivní povahy“* (Arendtová, 1996: 464).

Totalitní hnutí

Zřejmě nejdůležitější úlohu v pretotalitní fázi vykonává propaganda. Jelikož elita a lůza, toho času sjednocené, sledují své vlastní zájmy, je třeba legálními prostředky získat přízeň mas. Totalitní hnutí využívají ve svých proslovech zdánlivé vědeckosti, což jim má dodat na uvěřitelnosti. Hlavní sdělení jsou nicméně prezentována formou proroctví: *„sotva existuje lepší způsob, jak se vyhnout diskusi, než vymanit argument z možností přítomné kontroly a prohlásit, že teprve budoucnost může ukázat její opodstatněnost“* (Arendtová, 1996: 479). Vyzývání zákonitostí budoucnosti se jeví jako vhodný způsob, jak představit plány pro řešení širokého spektra problémů a zajistit si tak o to větší podporu. Sama autorka nicméně podotýká, že tato zdánlivá vědeckost v masové propagandě není vynálezem totalitních hnutí, ani v jejím užívání nejsou ojedinělá. Tento jev se objevoval v politice již v 16. století a byl příznakem všeobecné posedlosti vědou. Dle Voegelina by tak z tohoto hlediska bylo možné hledět na totalitarismus jako na poslední stádium procesu, v němž se

23 Název podkapitoly „Beztřídní společnosti“.

„věda [...] stala idolem, který magicky vyléčí všechna zla a promění přirozenost člověka“ (Voegelin cit. dle Arendtová, 1996: 479).

Ke změně charakteru propagandy ze strany totalitního hnutí dochází ve chvíli, kdy je moc již plně v jeho rukách. Tehdy se propaganda ve smyslu nepravdivých tvrzení s cílem ovlivnit úsudek adresáta obrací geograficky mimo vlastní území. Jde tedy o snahu změnit pohled jiných států na vnitropolitickou situaci. Úměrně rostoucímu externímu tlaku je uvedena v chod i propaganda ospravedlňující „domácí“ jednání totalitního hnutí. Buď výmluvou na nutnost, ale mnohem spíše snahou o ovlivnění názoru ve svůj prospěch. Lze tedy sledovat obdobný postup totalitního hnutí, jako směrem k masám v době, kdy bylo potřeba získat jejich podporu (Lefort, 2002: 448-449). To, co bylo dříve nazýváno propagandou směrem k masám se nyní mění na indoktrinaci²⁴ provázenou terorem. Ten již nesměruje jen proti nepřítelům, nýbrž i proti dřívějším i nyníjším stoupencům. Z teroru se stává do jisté míry legitimní nástroj vlády (Arendtová, 1996: 476).

„Skutečným cílem totalitní propagandy není přesvědčování, nýbrž organizace“ (Arendtová, 1996: 498). A následně je cílem této nově vzniklé totalitní organizace přenos ideologie na občany. Hlavní myšlenkou, dle Arendt, je snaha totalitního hnutí o naprostou oddanost centrální myšlence, na níž je daná ideologie vystavěná. Například v případě nacistického Německa se jedná o celosvětové židovské spiknutí. Jelikož není možné opustit tento základní fakt, je nutné vystavět veškeré další kroky totalitního hnutí právě na tom. Ve chvíli, kdy by došlo k pokusu pozměnit základní premisy, vystavilo by se totalitní hnutí velkému riziku pádu svého řádu (Arendtová, 1996: 499-501).

V čele totalitního hnutí stojí vůdce, který určuje veškerý chod státu. Ačkoliv své hnutí přivedl k moci pomocí demagogických proklamací a propagandy, v rámci samotné struktury hnutí musí využívat jiných postupů: *„Za svůj vzestup k vůdcovství vděčí spíše vrcholné schopnosti zvládat vnitrostranické boje o moc [...] téměř nikdy nevíteží prostým násilím“* (Arendtová, 1996: 513-514). Způsobů udržení se u moci je mnoho, nicméně v praxi²⁵ se jako účinné osvědčilo spřádání intrik mezi kruhem nejbližších spolupracovníků a také neustálé personální obměňování. Úlohou vůdce je pak samozřejmě předně využití

24 Ta slouží k udržení zdání reality vytvořené demagogickým systémem účelových lží.

25 V nacistickém Německu a Stalinském Rusku.

charismatu²⁶ a demagogických prohlášení k přilákání mas a ustavení totalitního hnutí. Následuje důsledné dodržování principu neustálého vnitřního pohybu²⁷, protože jedině tak se totalitní hnutí udržuje u moci. Tento nikdy neukončený proces je jedním z hlavních znaků totalitarismu (Gentile, 2008: 78).

Jakkoliv je pozice vůdce důležitá – stojí na vrcholu hierarchické struktury a v podstatě tak určuje veškeré dění – sama Arendt se ve své knize spíše vyhýbala konkretizaci směrem k Adolfu Hitlerovi a Stalinovi. Jakkoli je její zaměření na nacistické Německo jasné, v případě Sovětského svazu dokonce své označení totalitarismu konkretizovala právě na období vlády konkrétní osoby - Stalina, samotným osobám vůdců věnovala malou pozornost. Z jejího pohledu bylo téměř nepodstatné, jaké byly životní zkušenosti dané osoby, jaké měla soukromé politické názory, případně politickou minulost. Nehrálo pro ni žádnou roli fakt, kdo konkrétně v čele stál, za předpokladu, že splňoval obecné znaky vůdce totalitního hnutí. Jako vzor takového vůdce slouží Napoleon: „*Postava Napoleona je [pro vůdce totalitního hnutí] paradigmatická. Je to muž osudu, schopen chopit se příležitosti, vyzrát na své konkurenty, oslnit masy, odhodlat se k velkým slibům, a rozdrtit opozici železnou pěstí*“²⁸ (Canovan, 2004:245).

Totalitarismus u moci

Kouzlo a síla totalitarismu tkví v jeho schopnosti naslibovat masám to, co chtějí slyšet a mnohdy ještě víc. Ovšem o proveditelnosti lze zpravidla z větší části značně pochybovat. Ve chvíli, kdy se totalitní hnutí fakticky dostane k moci, nastává velký problém s opravdovým řízením státu. Vůdce, potažmo totalitní hnutí, se dostává do paradoxní situace. Existují dvě reálné možnosti následného vývoje, přičemž obě pro totalitní hnutí představují „smrtné nebezpečí“. Jednou je jisté ustrnutí ve formě rigidního absolutismu. To je přímo spojeno se ztrátou vnitřní dynamičnosti, jež je jinak stěžejním hnacím prvkem hnutí. Tento vývoj by znamenal konec primárních expanzivních i vnitrostátních cílů. Druhým nebezpečím je nárůst nacionalismu. Takový vývoj je navíc velmi těžko zastavitelný, neboť totalitní hnutí, jež se zrovna dostalo k moci, není zpravidla ihned schopno (ani ochotno)

26 „Bylo by vážným omylem vykládat totalitní vůdce ve smyslu kategorie „charismatického vůdcovství“ Maxe Webera“ (H. Gerth cit. dle Arendtová, 1996: 498).

27 Například rozšiřováním portfolia ideologických dogmat.

28 „*The figure of Napoleon is paradigmatic. Here is the man of destiny, able to seize the moment, to master his rivals, to dazzle the masses, to dare great enterprises and to crush opposition with an iron hand*“.

agresivně vystupovat, či dokonce útočit na jiné státy. Hnutí musí naopak směřovat svou pozornost a rétoriku na „domácí“ témata a tím národní až nacionalistické cítění a myšlení v podstatě nepřímo podporovat (Arendtová, 1996: 532).

Jak již bylo řečeno, vůdce je v téměř absurdní situaci, kdy: „*musí na jedné straně ustavit fiktivní svět hnutí jako hmatatelnou fungující každodenní realitu, a na druhé straně musí zabránit vývoji tohoto světa k nové stabilitě*“ (Arendtová, 1996: 535). Stabilita, tedy opak vnitřní dynamiky státu, by předznamenávala konec totalitního hnutí u moci. Pokud by bylo připuštěno, aby se ve státě vyvinul nový způsob života podléhající mezinárodnímu právu, znamenalo by to konec „vývozních“, internacionálních idejí totalitarismu a tím i rezignaci na jednu z nosných myšlenek – ovládnutí světa. Vůdčovým záměrem je tedy zdánlivá stabilita, která zakrývá permanentní nestabilitu (Arendtová, 1996: 535).

Nejasnosti a pochyby vyvolávalo jednání totalitního hnutí u moci v otázkách zdánlivě triviálních. Například kdo je ve státě nositelem autority a z čeho tato autorita pramění. Zmatek pro zahraniční pozorovatele musely vyvolávat oba zkoumané státy. V Německu, i po vítězství NSDAP²⁹ pod vedením Adolfa Hitlera a následném koncentrování moci, stále platila Výmarská ústava z roku 1919. Ta byla označována za jednu z nejdemokratičtějších na světě.³⁰ I přes neustálé vydávání upřesňujících dekretů a zákonů, které by se daly označit mnohdy až za ústavotvorné, zůstávala Výmarská ústava až do roku 1945 v platnosti a stát tak stále mohl nadále naoko platit za demokratický (Arendtová, 1996: 537-538). Další *zvláštností* bylo budování zdvojených struktur. Na základě platné ústavy existoval běžný státní aparát³¹ a ten byl v podstatě okopírován vnitřní stranickou strukturou NSDAP. Územní členění Německa dle Výmarské ústavy na státy a provincie bylo vzorem pro téměř identické dělení na župy v případě strany. Závažnější pro okolní státy však byla koexistence dvou orgánů plnících funkci ministerstva zahraničí, přičemž oba (stranický i „legitimní“) jednaly jako sobě rovné. Nicméně fakt, že ve skutečnosti byly veškeré posty obsazeny stoupenci totalitního hnutí na jednu stranu usnadňoval fungování této zvláštní podvojně struktury, na druhé straně přispíval k vytvoření zmatku a nejistoty mezi samotnými úředníky i mezi obyčejným obyvatelstvem (Arendtová, 1996: 540-541, 543).

29 *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei* – Národněsocialistická německá dělnická strana.

30 Výmarská ústava byla v době vzniku dokonce označována za příliš demokratický dokument pro nově vzniklý stát s takovou historií, jakou mělo Německo (Grüner, 2007: 114).

31 Nicméně byl v rukách minimálně sympatizantů totalitního hnutí.

V případě Sovětského svazu pozoruje autorka obdobnou situaci. Zde sice dochází ke zrušení ústavních dokumentů a přijetí nové ústavy v roce 1936;³² ale dokument, který splňuje kritéria demokratické ústavy, zastával bezvýznamnou úlohu v sovětské politické praxi. Výrok: „závoj liberálních frází a preambulí halící gilotinu v pozadí“ (Deutscher cit. dle Arendtová, 1996: 538) pak přesně vypovídá o smyslu nově přijaté ústavy. Ostatně sám Stalin prohlásil, že: „[t]oto je rámeček naší ústavy v daném historickém okamžiku. Náčrt nové ústavy tak v úhrnu představuje cestu, kterou jsme urazili, úspěchy, kterých jsme dosáhli“ (Deutscher cit. dle Arendtová, 1996: 539).

Velký rozdíl v chování obou totalitních států ohledně byrokratického aparátu státu je v jejich přístupu k nutným nebo vynuceným změnám. V Německu sice docházelo ke (zdánlivému) přesunu autority z jednoho úřadu na druhý, který byl pouze jeho duplikátem, nicméně oba nadále koexistovaly vedle sebe. Adolf Hitler, ačkoliv dle svých slov pohrdal lidmi, kteří nejsou s to překročit svůj stín, považoval za výhodnější rozšiřování byrokratické struktury, což mu následně dávalo prostor pro libovolný přesun moci z jednoho úřadu na druhý a udržování tak vnitřního napětí ve státě. Naopak Stalin měl ve zvyku po vykonání jím požadovaného úkonu daný orgán zrušit a jednotlivce, kteří se na něm podíleli, zlikvidovat. To se například stalo se skupinou, již zaúkoloval vytvořením ústavy z roku 1936 (Arendtová, 1996: 547).

Totalitarismus je jedinou formou vlády, jejímž cílem je naprosté, totální, ovládnutí jedinců. V modernistickém chápání tohoto pojmu u Hannah Arendt je již implicitně obsažena technologická vyspělost lidstva a totalitní hnutí je tedy teoreticky schopno plánovaného potlačení všech privilegií a svobod a následné ideologické indoktrinace i docílit. Ovšem likvidací všech odpůrců snahy hnutí rozhodně nekončí. Několikrát opakovaná potřeba neustálého vnitřního pohybu velí v tomto procesu nepřestávat. Dochází tedy k označení nových nepřátel, případně k umělé gradaci nenávisti vůči již ostrakizovaným skupinám (Arendtová, 1996: 575).

32 <http://www.departments.bucknell.edu/russian/const/1936toc.html> (10.04.2013).

Tyto úvahy přivádějí autorku k tématu orgánu, který tyto plány hnutí vynucuje a který je vlastní všem totalitním formám vlády. Tím je tajná policie, která je s totalitním hnutím úzce spjatá již z pretotalitní fáze. Samozřejmě tehdy ještě nevykonávala skutečnou násilnou³³ funkci, spíše působila ve formě paramilitárních jednotek. Až po uchopení moci dochází k její transformaci v orgán státní moci. Tajná policie³⁴ je především v otázkách vnitrostátního vynucování poslušnosti daleko vhodnějším aktérem, než by tomu bylo v případě využití armádních složek a to hned z několika důvodů. Především armáda, byť může být velení složeno z loajálních jedinců, má zpravidla tendenci díky vědomí vlastní síly touhu po dosažení svých (mocenských) cílů, což vede k pokusům o převrat. Dále pak tajná policie zdaleka nepodléhá tak silným regulacím formou ústavy, zákonů či dekretů. A to jí poskytuje daleko širší prostor pro působení. V případě tajné policie jsou regule (pokud vůbec existují) formulovány velmi vágně a zpravidla *ex post* (Tsao, 2002: 597, 599).

Zajímavým dokladem snahy totalitního hnutí o vytvoření vlastní reality a přetvoření mas k jejímu vnímání, jako skutečnosti, je posunutí hranice od trestu za spáchání konkrétního činu do imaginárního prostoru možného trestu. Fakt, že si vůdce může v každém okamžiku rozmyslet, co je a co není trestné, v podstatě znamená, že nikdo si ve chvíli svého konání nemůže být jistý, zda právě to není (nebo později nebude) shledáno nezákonným. V očích tajných složek se tak v rámci totalitního státu podezřelý mění na objektivního nepřítele. „*Ten druhý [objektivní nepřítel] je definován politikou vlády, nikoli svým přáním vládu svrhnout*“ (Arendtová, 1996: 574). Takto nepohodlnou osobou, nebo častěji skupinou, se dle změny povahy jednání může stát kdykoliv kdokoliv, tedy i sám dřívější vykonavatel trestu – člen tajné policie. Uvedeno do extrému v kontextu nacistického Německa – dozorce nebo popravčí v koncentračním táboře se během okamžiku může sám stát vězněným a popraveným. Stačí k tomu aktuální rozhodnutí o nesprávnosti jeho konání. Cíl ideologické indoktrinace dokonce vede k tomu, aby v plně totalitním stádiu vývoje byl každý schopen splnit jak úlohu odsouzeného, tak úlohu vykonavatele trestu (Arendtová, 1996: 578-579; Gentile, 2008: 77).

33 Ve smyslu weberovského státního monopolu na násilí (Weber, 2009: 244).

34 Ačkoliv termín „policie“ může být značně zavádějící. Úkoly tajné policie jsou vždy namířeny proti obyvatelstvu, tedy popírají hlavní smysl této instituce.

V hrubém nástinu lze vývoj tajné policie představit ve třech fázích. První spadá do pretotalitního období, kdy totalitní hnutí pouze usiluje o přízeň mas a o moc, a kdy je tajná policie její pololegální odnoží. V této době se její hněv zaměřuje na konkrétní osoby či skupiny osob. Ty jsou jasně definované a jedná se zpravidla o politické odpůrce nebo o skupiny, které vyvolávají nenávist u mas. V druhé fázi, v období konsolidace moci totalitním hnutím se z podezřelých stávají „objektivní nepřátelé“ a vina se stává otázkou politické vůle. „*Teprve v posledním a plně totalitním období vývoje policie jsou opuštěny i pojmy objektivního nepřítele a logicky možného zločinu, oběti jsou vybírány zcela náhodně a – dokonce aniž byly obviněny – prohlašovány za životaneschopné*“ (Arendtová: 1996: 586).

Veškeré, doposud popsané kroky, mají směřovat ke zmíněnému „plně totalitnímu období“. Hlavním znakem této *Totalitní nadvlády*³⁵ je možnost redukovat všechny lidi na jedince se stejným, neměnným souborem reakcí, „*takže každý z těchto svazků reakcí může být zcela náhodně zaměněn za kterýkoli jiný*“ (Arendtová, 1996: 592). Na takovém základě by následně bylo možné plánovat a provádět záměry totalitního hnutí s matematickou přesností. Projekcí této představy do reality nacistického Německa a bolševického Sovětského svazu byla existence a praxe koncentračních táborů. Fakt, že každý jedinec má stejnou hodnotu a stejný význam se zde představoval ve své kruté jasnosti tím, že vězni byli považováni pouze za jednotky, čímž v první řadě ztráceli právo na existenci. Jejich následná likvidace ukončovala nejen jejich život, ale prakticky jakýkoliv jejich odkaz, důkaz existence jako svébytného jedince.

Ostatně koncentračním táborům věnuje Arendt velkou pozornost. Pro ni představují ústřední instituci totalitního státu (Tsao, 2002: 599). Sama pak dělí koncentrační tábory na tři typy podle tří druhů posmrtného života³⁶: podsvětí, očistec a peklo. Podsvětí představuje *nejmírnější* formu, která není vlastní pouze totalitarismu, ale je možné ji zaznamenat i v netotalitním světě, kde se zaměřovala na „nežádoucí živly všeho druhu“. Očistec je spojován s praxí v Sovětském svazu. Jeho typickou formou jsou pracovní tábory, jež se vyznačují kombinací nedbalosti a chaosu. A konečně „*[p]eklo v nevlastnějším slova smyslu*

35 Název podkapitoly „Totalitarismu u moci“, s. 592-620.

36 Toto přirovnání považuje Arendt za příhodné, neboť koncentrační tábory jsou dle ní v případě nacistického Německa zcela antiutilitární a až šíleně nereálné. Jakýkoliv nedostatek smyslu celého tohoto projektu pak vede k jediné možnosti a sice popisu „zvenčí“ pomocí obrazů z oblasti posmrtného života (Arendtová, 1996: 601).

ztělesňovaly ty typy táborů, dovedené k dokonalosti nacisty, v nichž byl celý život pečlivě a systematicky zorganizován s úmyslem docílit co největšího utrpení“ (Arendtová, 1996: 602).

Ohledně nacistických koncentračních táborů je nutno zmínit snahu totalitního hnutí o jejich co nejlepší utajení. Zprávy o jejich existenci a praktikách byly podávány jen velmi nejasně a zpravidla naznačovaly, že pro toho, kdo se jednou na toto „mýtické“ místo dostane, není cesty zpět. Izolace, která byla vlastní pro všechny vězně, měla za následek znemožnění jakékoliv formy mučednictví. Smrt se stala anonymní záležitostí, nad kterou neměla daná osoba žádnou moc: *„[v] určitém smyslu odebraly [koncentrační tábory] jedinci vlastní smrt a dokázaly, že napříště nic nepatří jemu [vězni] a on nepatří nikomu. Jeho smrt pouze přitiskla pečeť na fakt, že ve skutečnosti nikdy neexistoval“ (Arendtová, 1996: 611).*

Teoreticky a do budoucna zřejmě i prakticky byly koncentrační tábory určeny pouze pro nevinné. Vězni byli nejprve zbaveni osobních práv, což probíhalo současně se systematickým přesvědčováním netotalitního světa o skutečné vině daného člověka nebo častěji konkrétní skupiny³⁷ a následovalo postavení institutu koncentračního tábora mimo platný právní systém. Tím vznikla situace, že pro osoby, jež se sem dostaly, již nebylo jiné alternativy, než smrti, čehož si měly být vědomy. V samotném táboře následně dochází k absolutnímu potlačení pojmu důstojnost, čímž se vězeň nedostává na spodek hierarchie společnosti, ale je z této hierarchie přímo vyřazen. *„[N]acisté [...] dovedli do krajnosti standardní proceduru ponížení, kdy seberete člověku opasek, čímž ho donutíte, aby si držel kalhoty rukama, a pak ho [za to] zesměšňíte“ (Žižek, 2007: 79).*

Z výše popsané praxe koncentračních táborů lze dle Arendt vyextrahovat obecné kroky nutné k uskutečnění totální nadvlády: *„[d]estrukce práv člověka, usmrcení právní osoby v něm, je bezpodmínečnou podmínkou jeho naprostého ovládnutí“ (Arendtová, 1996: 609).* A dodává, že v praxi byl tento postup uplatňován proti politickým odpůrcům, zločincům a jiným „nevhodným“ společenským skupinám, ale v budoucnu³⁸ už by takto bylo postupováno vůči všem občanům státu.

37 Což se dělo někdy až cynickým způsobem, *„když nejprve brutálně ponížili Židy na subhumánní úroveň a pak prezentovali [nacisté] tento obrázek jako důkaz jejich subhumánnosti“ (Žižek, 2007: 79).*

38 V okamžiku skutečné totální nadvlády.

Ideologie a teror: nová forma vládnutí

Poslední kapitola knihy, jak již bylo řečeno, vznikla o něco později. Podnětem k jejímu vzniku byla snaha vyhnout se desinterpretaci části kapitoly „Totalitarismus“ ze strany čtenářů. Tato kapitola vznikla rozšířením a upravením stávající doplňujících poznámek a umožnila tak pohled na téma totalitarismu, bližší představám autorky. Zpětně je její rozhodnutí k této úpravě hodnoceno veskrze kladně. Rozhodně přispělo ke zpřístupnění knihy širšímu okruhu čtenářů a především se naplnil záměr autorky – eliminace desinterpretace (Lefort, 2002: 448, 450).

Příklady totalitarismu, z nichž Arendt vychází, by bylo velmi snadno možné interpretovat na základě stávajících teorií forem vlády. V takovém případě by badatel označil nacistické Německo a Sovětský svaz za nedemokratické státy, konkrétněji za tyranie. K takovému závěru vede myšlenková tradice, jež byla založená již Platónem v antickém Řecku, a jejíž hlavní teze zůstaly do dneška jen s drobnými obměnami zachovány. Dle ní není vláda v tyranii nijak omezena zákonem. Její úkony jsou pak prováděny v zájmu jediného vládce na úkor ovládaných. Tento způsob chápání vychází z premisy, že vláda zákona a legitimní moc jsou s nerespektováním zákonů a mocenskou libovůlí neoddělitelně spojeny. Autorka opírá svůj názor o interpretaci Charlese Montesquieua, který jednotlivým formám vlády přisuzuje specifický „akční princip“. V případě demokracie se jedná o občanské hodnoty, v monarchii sledujeme čest a v případě tyranie se dle něj jedná o strach, jakožto o kritériu vhodné pro posuzování veřejných záležitostí (Montesquieu, 2003: 128). Jak však Arendt později ukáže, právě strach byl v totalitarismu eliminován, čímž tato forma vlády nesplňuje základní předpoklad tyranie a je tedy nutné pro ni definovat novou kategorii (Arendtová, 1996: 622, 630; Sartori, 1993: 200).

„[T]otalitní režim nás konfrontuje se způsobem vlády naprosto jiného druhu. [...] [T]ento režim nefunguje ani bez vedení zákona ani naprosto libovolně, neboť vznáší požadavek striktně a jednoznačně se podrobovat těm zákonům [...], v nichž prý vždy správně má a mělo mít veškeré pozitivní právo svůj původ“ (Arendtová, 1996: 623). Totalitní hnutí u moci tedy rozhodně neignorovala právo, jen pro ni jeho původ vycházel z naprosto odlišných základů, než bylo pro zbytek (západního demokratického světa) běžné. Na úroveň pozitivního práva byly v případě nacistické Německa „povýšeny“ rasové zákony,

vycházející z desinterpretace Darwinovy představy o vývoji člověka, který se nezastaví na jeho současné podobě. V případě Sovětského svazu se pak jednalo o marxistické zákony historie s třídním bojem, jako jejich průvodním jevem (Arendtová, 1996: 625; Lefort, 2002: 448, 450).

Zprostředkovatelem „nových“ pozitivních zákonů se stává teror. Jeho úkolem je udržovat již několikrát zmíněný vnitřní pohyb a pomoci tak přírodním, respektive historickým zákonům jejich uskutečnění. Teror se může plně rozvinout až v okamžiku, kdy totalitní hnutí disponuje neomezenou mocí. Sám o sobě totiž nemůže podněcovat a řídit lidské jednání. Navíc teror nebo obecněji násilí nemůže samo o sobě být prostředkem k získání moci, nýbrž pouze k jejímu udržení, případně vynucení dílčích požadavků, jak Arendt podotýká v jiné své práci: „z hlavně pušky vyrůstá nejúčinnější příkaz, jehož důsledkem je okamžitá a dokonalá poslušnost. To, co z této hlavně nemůže nikdy vyrůst, je moc“ (Arendtová, 1995: 41). Samozřejmě není možné sledovat teror až v plně totalitním období. Jeho úloha je s totalitním hnutím úzce spojena po celou dobu, jeho úlohou je kontinuálně ničit vztahy mezi lidmi a pomocí ideologické indoktrinace také vztahy mezi jedinci a realitou (Arendtová, 1996: 638).

V tomto bodě dochází Arendt k odlišnému závěru, než italský politolog Giovanni Sartori (Sartori, 1993: 200), který neřadí teror mezi hlavní znaky totalitarismu. Dle něj je možné ho pozorovat jen v některých obdobích. Přesněji tvrdí, že: „uzavřené politické režimy [...] založené na totální monopolistické indoktrinaci se nemusí uchýlovat k teroru“. Svou argumentaci přitom opírá o analýzu komunistických režimů, které po vnitřní stabilizaci postupně od teroru vůči obyvatelstvu upouštěly³⁹. Nicméně pro Hannah Arendt, která své označení Sovětského svazu totalitarismem spojovala s vládou Stalina, zůstával teror jedním ze znaků.

Jak název kapitoly napovídá, druhým hlavním atributem totalitarismu je ideologie. Zde je nutno podotknout, že ideologie samy o sobě nejsou totalitární. Ani dialektický materialismus, ani rasismus nelze považovat za „spíše inklinující k totalitarismu“, než jiné ideologie 19. století, pouze byly založeny na zkušenostních prvcích, které se v dané době ukázaly politicky důležitější (Sartori, 1969: 399). Každá ideologie obsahuje prvky, které mohou vést k totalitární interpretaci. Za prvé je to aspirace každé ideologie zabývat se prvek

³⁹ Originální verze „Teorie demokracie“ publikována v roce 1987.

pohybu. Nevysvětluje to co je, ale to co bude. Toto zaměření na historii je vlastní i zmiňovanému rasismu. Ten sice zdánlivě vysvětluje dění na základě přírodních zákonů, ve skutečnosti ale pouze slouží k objasnění historických otázek. Druhým prvkem je odpoutání ideologie od reality. Skrze ní představovaná pravda stojí vždy mimo možnosti zkušenostního poznání. Její pochopení a přijetí je pak možné pouze prostřednictvím pochopení ideologie, tedy nejprve skrze propagandu totalitního hnutí a posléze skrze ideologickou indoktrinaci (Arendtová, 1996: 634-635).

Jsou to tedy až totalitní hnutí, v jejichž aparátu se ukazuje pravá povaha ideologie. Etablovaná hnutí učiní z ideologie svůj prostředek k vládnutí tím, že si z ní vybírají určité prvky, které následně zneužijí pro své potřeby – tedy vnitřní pohyb a konstruování nové reality. Svým způsobem zaměňují dva jinak navzájem odlučitelné významy ideologie, a sice partikulární a totální (srov. Mannheim, 1991: 110-112).

V případě sledovaných států vidí Arendt jednu podstatnou skutečnost, proč se totalitním hnutím užitá ideologie přeměnily na politické zbraně. „*Prostředek, jehož oba totalitní vládcí použili [...] byl zdánlivě prostý a nenápadný: brali své ideologie smrtelně vážně, byli hrdí, první na vrcholný dar „ledově chladného uvažování“ (Hitler) a druhý na „neúprosnost své dialektiky“*“ (Arendtová, 1996: 636). Ačkoli oba zmínění vůdci původní ideologie nijak podstatně neupravovali, byla to jejich striktní extrémní logičnost, s níž je interpretovali. Přístup, který vstúpili i své straně z nich obou zpětně vytvořil *největší ideology* nejen 20. století.

Téma ideologie se rovněž setkalo s kritikou, stejně jako tomu bylo v případě teroru. V recenzi prvního vydání se k tomuto bodu vyjádřil Eric Voegelin (Voegelin, 2000: 221-222), který říká, že: „*[z]vláštním problémem moderních mas je duchovní nákaza agnosticismem, jejímiž symptomy jsou člověkem stvořený ráj a člověkem stvořené peklo*“ (Voegelin, 2000: 221). Na tomto základě autor rozvíjí myšlenku, že v případě institucionálního zhroucení společnosti, které ve své knize představuje Arendt, by primárně nově vzniklý kvazisystém musel nést znaky imanentistického náboženského hnutí. Takový názor je založen na myšlence lidské „potřeby náboženství“. Voegelin zakončuje tím, že rozpor mezi potřebou náboženství a jeho ignorováním vede k obtížím při deskripci, neboť: „*[Hannah Arendt] opomíjí teoretické závěry, které plynou z jejich vlastních postřehů*“

(Voegelin, 2000: 221). Arendt nicméně tento přístup k podstatě mas a jejich potřebu *spirituálního naplnění* považuje za nepřijatelný. Daleko zhoubnější, než zhroucení institucionálního zřízení a jeho nahrazení sekulárním náboženstvím, je dle ní jistá forma funkcionalizace Boha⁴⁰, která vede k postupné ateizaci společnosti (Arendtová, 2000: 230).

K většímu názorovému rozchodu Erica Voegelina a Hannah Arendt dochází při interpretaci období „totalitarismu u moci“⁴¹. Voegelin v tomto případě plně rozvíjí svůj koncept politického náboženství⁴². Hlavní argument pro tuto myšlenku vychází z Voegelinova modernistického chápání totalitarismu. Podle toho se totalitarismus jako nová forma vlády *inspiro*uje u stávajících forem organizace společnosti – u náboženství⁴³. Pro Voegelina je v tomto směru důležitá funkcionalizace religiozity, její rozšíření ze soukromé sféry na úroveň státu. Zde je třeba *prověřit* stát, zda je stále ve svém fungování zaměřen pouze na „pozemsko-lidské“⁴⁴ otázky nebo zda je v jeho rámci soukromá religiozita jedince povýšena na obecnou premisu. Pokud tomu tak již je, otevírá se cesta pro etablování samotného politického náboženství (Voegelin, 1993: 6-7, 12).

Ačkoli oba autoři vycházejí z obdobných základních prvků vzniku a etablování totalitarismu – masy a (světská) ideologie, jejich závěry se podstatně rozcházejí. Interpretace Hannah Arendt byla již podrobně představena. Dle Voegelina ideologie překračují svou vědeckostí s schopností nalézat řešení stávající náboženská dogmata: „[v 19. století] [v]znikají, jako protiváha k duchovním náboženstvím, nové myšlenkové proudy, které se legitimizují na základě moderní vědy, jež je schopná překročit rámeček apokalyptického, mystického myšlení. Tak vznikají „vědecká socialismus“ nebo „vědecký rasismus“⁴⁵“ (Voegelin, 1993: 50)

40 „[R]ozšíření oblíbených a zjevně kacířských myšlenek o Bohu, který je „dobrý a užitečný““ (Arendtová, 2000: 230).

41 Časová jednotka koreluje s názvem kapitoly v „Původu totalitarismu I-III“. Nicméně zatímco Arendt analyzovala jak Sovětský svaz, tak nacistické Německo, v případě Erica Voegelina se jednalo pouze o Německo. Rozpor v jejich závěrech se tedy týká primárně právě Německa za Adolfa Hitlera.

42 První vydání „Die politische Religionen“ v roce 1938.

43 Konkrétně tedy u křesťansko-židovské tradice.

44 Org.: „weltlich-menschliche“

45 „Gegenformeln zu den Geistesreligionen und ihrer Weltansicht werden gebildet, die sich aus der Weltwissenschaft als der gültigen Form der Einsicht im Gegensatz zu Offenbarung und mystischen Denken legitimieren; es entstehen [...] der „wissenschaftliche Sozialismus“, die „wissenschaftliche Rassenlehre““.

Efektivita a rozsah organizačních schopností náboženství fascinoval a zároveň děsil totalitní vůdce. Především Adolf Hitler si byl vědom, že proti tomuto segmentu společnosti musí postupovat velmi obezřetně a především, že není možné tuto skupinu věřících eliminovat jakýmkoli razantním zákrokem. Argumentem proti tvrzení Voegelina týkajícího se inspirace totalitních hnutí u náboženství založeného na analýzou konkrétních událostí může být: *„vůdcové totalitárních hnutí používali náboženských prvků výhradně jako prostředku – s cílem rozšířit svou vlastní legitimitu a vyřadit ze hry cizí legitimitu náboženského charakteru, kterou nemohli kontrolovat“* (Maier, 1999: 15-16).

2.3 Nacistické Německo a Sovětský svaz dle Hannah Arendt

V následujících odstavcích představím ucelenější pohled na teorii totalitarismu Hannah Arendt podloženou komparací konkrétních událostí v nacistickém Německu a Sovětském svazu. V případě Německa se nebude jednat o časové vymezení období NSDAP, potažmo Adolfa Hitlera u moci, tedy 1933-1945, nýbrž obsáhne i pretotalitní období dvacátých let dvacátého století. V případě Sovětského svazu se pak bude jednat o období spojené s vládou Josifa Stalina, tedy od první poloviny dvacátých let do přelomu let 1952 a 1953.

Větší pozornost je u Arendt věnována Německu, ve kterém autorka jednak žila, ale hlavně tam v době vzniku „Původu totalitarismu I-III“ již došlo k *ukončení* totalitarismu a je tedy možné jej plně analyzovat. Naopak v Sovětském svazu sice se smrtí Stalina dochází ke konci jedné etapy – skutečného totalitarismu, nicméně stát i nadále zůstává nedemokratickým. Rozhodně nelze srovnávat situaci v SSSR v roce 1953 s Německem v roce 1945, v *roce nula*. Navíc z dostupných zdrojů, byť v případě Sovětského svazu značně omezených, je možné v případě Německa získat nepoměrně větší množství materiálu, který je navíc daleko průkaznější. „*[n]edostatek základního dokumentárního a statistického materiálu je a zůstane naší největší překážkou pro náležité prozkoumání tohoto období [stalinská diktatura] ruských dějin*“ (Arendtová, 1996: 31).

Fakt, že v knize zmiňovaný antisemitismus a imperialismus nebyly přímými původci totalitarismu, nýbrž jen prvky, které v něj vykrystalizovaly, byl již zmíněn. Antisemitismus měl v případě Německa dlouhou tradici. V podstatě celou historii, kterou autorka prezentuje, zasazuje právě do středozápadní Evropy, tedy i do oblasti pozdějšího Německa. Židé jakožto „národ bez státu“ se logicky pohybovali v rámci velkého území, sama autorka mimo jiné zmiňuje příklady z antisemitských nálad ve Francii⁴⁶ nebo v Rakousku (Arendtová, 1996: 53). „*[A]ntisemitismus, jak známo, se odvolává na nejrůznější motivy – náboženské, nacionální, kulturní, ekonomické atp. Hitlerův antisemitismus byl rasový a nacionální. Židé jsou, jak psal „rozhodně rasa, a nikoli náboženské společenství“*“ (Jäckel, 1999: 48). Jelikož je dění v období nacistického Německa téměř ve všech otázkách spojováno s osobou Adolfa Hitlera, nejinak je tomu v otázce antisemitismu. Ten se v době Třetí říše stal ústřední myšlenkou vůdce totálního hnutí. Naopak v Sovětském svazu byla

46 „Dreyfusova aféra“ (Arendtová 1996: 159-198).

všeobecně potlačována náboženská hnutí. Argument o „národu bez státu“, případně „národu uvnitř národa“ mohl být vzhledem k internacionalistickým tendencím bolševismu jen těžko použit konkrétně proti Židům. Vedení Sovětského svazu se daleko více soustředilo na otázku omezení vlivu silných společenských skupin, tedy především náboženských organizací, a posílení vlastní moci.

Jedním z hlavních rysů totalitarismu dle Hannah Arendt je existence masové společnosti, která otevírá totalitnímu hnutí cestu k moci. Tuto podmínku splňuje jak Německo, tak částečně i Rusko. Nicméně opět zde najdeme rozdíly. V Německu, stejně jako například v Rakousku, vidíme dva hlavní aspekty vzniku atomizované masové společnosti ve dvacátých letech. Prvním je bezpochyby porážka Ústředních mocností v první světové válce a z toho plynoucí „Versailleské trauma“. Ne nadarmo později Adolf Hitler ve svých politických projevech sliboval revizi poválečných smluv. Druhým pak rozpad stranického systému, ze kterého získávaly *politické body* ve formě hlasů ve volbách a mandátů v Říšském sněmu především extremistické strany, jakési legální zárodky totalitních hnutí. Cesta k moci vedla pro Adolfa Hitlera a jeho NSDAP nikoli, jak sami později hrdě prohlašovali, přes „uchopení moci“⁴⁷. Předcházelo mu vítězství ve volbách a jmenování prezidenta von Hindenburga Adolfa Hitlera kancléřem (Müller, 1995: 265-266). Po získání moci už bylo mnohem snazší ovládnout i společnost, protože ta již byla, vzhledem k vývoji posledních let, atomizovaná. V Rusku dochází ke vzniku masové společnosti „shora“. Tamější totalitní hnutí se dostává k moci skutečně revoluční cestou a společnost (velmi zaostalá, primárně rurální) není ještě připravená na další fáze totalitarizace. Bylo tedy úkolem totalitního hnutí u moci, aby systematickým potlačováním specifických skupin dosáhlo atomizace společnosti. V tomto ohledu mělo Rusko, později Sovětský svaz, *těžší* výchozí pozici.

Teror hrál v různých podobách a vývojových fázích obou států podstatnou roli. Jak již bylo dříve zmíněno v kapitole „Totalitarismus u moci“, hrála tato přidružená složka totalitního hnutí ve formě tajné policie nebo v pretotalitním období v podobě paramilitárních jednotek podstatnou roli. V Německu nechvalně proslulé jednotky SA⁴⁸ fungovaly v rámci institucionálních struktur NSDAP již od počátku dvacátých let. V roce

47 *Machtergreifung*.

48 *Sturmabteilung* – Úderná jednotka.

1925 pak dochází k odštěpení radikálního křídla a vzniku SS⁴⁹. Dle zákonitosti o duplicitě institucí koexistovaly v rámci NSDAP obě tyto organizace. Nicméně jejich vzájemné rozpory a militární podstata nakonec musely zákonitě vést buď k otevřené nebo nepřímé konfrontaci. Adolf Hitler, který do té doby (1934) pevně vedl své totalitní hnutí to nakonec vyřešil odebráním všech privilegií SA, a zachováním jediné organizace tohoto typu v rámci státu, tedy SS (Müller, 1995: 274-277).

Sovětský svaz přistupoval k otázce prosazování síly v rámci státu odlišně. Úlohu tajné policie se zde snažila přebírat armáda⁵⁰. Její představitelé byli stabilními členy mocenské struktury a v poválečných letech⁵¹ stále častěji docházelo k jejich vyslyšení v rámci *policy-making*. Nutno ovšem podotknout, že tento proces byl do poloviny 50. let spíše marginální. Až po nástupu nového vedení a konsolidaci moci v rukou Nikity Chruščova dochází v tomto směru k posunu. To je však období, která sama Arendt již nepovažuje v kontextu Sovětského svazu za totalitní (Arendt, 1958: 16).

Samostatným tématem, již dříve podrobněji představeným, byla existence koncentračních táborů. Opět se s jejich výskytem setkáme v případě obou států a opět je praxe poněkud odlišná. „*[N]evýslovná a svévolná krutost německých koncentračních a vyhlazovacích táborů byla v ruských táborech spíše ojedinělým jevem, neboť zde vězni umírali nikoli proto, že byli týráni, nýbrž spíše proto, že byli ponecháni bez jakékoliv péče*“ (Arendtová, 1996: 33). Tato dvojí realita koncentračních táborů má dvě možná vysvětlení. Jednak je to konkrétní fáze totalitarismu, kdy nacistické Německo upevňovalo svou moc a do koncentračních táborů směřovali především objektivní nepřátelé, toho času převážně Židé. V případě Sovětského svazu se z velké části jednalo o politické vězně nebo vnitrostranickou opozici. Druhým vysvětlení, které nastiňuje i Hannah Arendt je velmi rozdílná mentalita Němců a Rusů: „*[o]pilství a neschopnost byly v Rusku dvacátých a třicátých let [...] rozšířenými jevy [...], zatímco v nacistickém Německu byly prakticky vyloučeny*“ (Arendtová, 1996: 33).

49 *Schutzstaffel* – Ochranný oddíl.

50 Tajná policie, KGB (*Kamiťét gasudárstvėnoj bezopásnosti*, česky: Výbor státní bezpečnosti) je založena až v roce 1954.

51 Důvodem mohla být i vítězstvím ve válce získaná prestiž a důvěra.

Posledním velkým bodem vztahujícím se k dílu Hannah Arendt bude v rámci toho oddílu komparace ideologické indoktrinace s praxí nacistického Německa a Sovětského svazu. Prvním krokem v pretotalitním období by mělo být získání přízně mas pomocí propracované propagandy. Jak již bylo zmíněno, bylo Rusko v tomto směru v jiném postavení, než Německo. Úspěšná bolševická revoluce musel při své cestě k totalitarismu budovat od základu. Neexistence mas logicky znemožňovala v prvotní fázi výraznější ideologickou indoktrinaci obyvatelstva. Do středu ideologie postavená historická zákonitost ve formě dialektického materialismu, musela v prvních letech bojovat se zásadním problémem a sice s téměř neexistující, ideologií zatracovanou, kapitalistickou třídou. Až Leninem představená myšlenka „imperialismu jakožto vrcholného stádia kapitalismu“ dokázala bolševickou ideologii částečně zpřístupnit.

Propagandu a demagogii vůdce, případně mluvčího opět vidíme v daleko větší míře v případě Německa. Těsně po první světové válce byl Adolf Hitler odhodlán využít antisemitismus zakořeněný v německém uvažování pro své mocenské zájmy. V prvotní fázi se této představy drží jen formou neucelených, často protimluvných sdělení v rámci svých demagogických proslovů (Jäckel, 1999: 51). Až později, v době pobytu ve vězení, formuluje ucelený text, který je později použit jako ideologický základ – *Mein Kampf*.

Oba státy tedy splňují základní požadavek nutnosti osvojení si nějaké konkrétní ideologie. Potřeba obsažení prveku pohybu přivádí oba státy k rozhodnutí přijetí ideologie založené na zákonitosti historie. V případě Sovětského svazu se tak děje přímo. Od roku 1917 velmi nejasně, ale od poloviny dvacátých let již zcela přesvědčivě dochází k indoktrinaci obyvatelstva dialektickým materialismem. Německo se nehlásí k *ex definitione* historické, nýbrž k přírodní ideologii. Avšak interpretace sledující snahy totalitních hnutí o udržování vnitřního pohybu, vidí i v Hitlerově interpretaci rasismu snahy vysvětlovat dění, které nejenže právě je, ale i které v budoucnu nastane (Lefort, 2002: 451).

3 Komparace vybraných teorií totalitarismu

V závěrečné části práce bych rád krátce představil dva další teoretické přístupy k totalitarismu a na jejich základě analyzuji události spojené s nacistickým Německem a bolševickým Sovětským svazem. Vybranými dalšími představiteli teorie totalitarismu budou Carl Friedrich společně se Zbigniewem Brzezińským a Raymond Aron. Pro práci první dvojici jsem se rozhodl s přihlédnutím ke skutečnosti, že jejich práce *čnĕla* z dobového⁵² amerického výzkumného proudu a je pro svou ucelenost dodnes považován za výchozí bod dalšího výzkumu totalitarismu (Balík, Kubát, 2004: 35, 37). Důvodem pro představení Raymonda Arona byl fakt, že na rozdíl od jiných autorů (Hannah Arendt, Carl Friedrich a Zbigniew Brzeziński) nepovažuje bolševický Sovětský svaz a nacistické Německo za státy v daném období natolik podobné, aby mohli být oba definovány dle shodné teorie totalitarismu.

3.1 Carl Friedrich a Zbigniew Brzeziński

Carl Friedrich představil v roce 1953 na sympoziu věnovaném totalitarismu svůj koncept totalitarismu, který pak v rozšířené podobě společně se Zbigniewem Brzezińským o tři roky později publikoval. S odstupem času je jejich kniha „*Totalitarian Dictatorship and Autocracy*“ označována jako klasické dílu v oboru (Sartori, 1993: 195).

Ústředním výstupem knihy je soubor šesti charakteristických rysů totalitní diktatury. V případě, že jsou splněny všechny, lze hovořit o totalitním státu. Při splnění některých je možné hovořit o tendenčním směřování k totalitarismu. Jako příklad autoři uvádĕjí fakt, že v současném světě⁵³ je zcela běžný státní monopol v oblasti ozbrojených složek, armády a policie (srov. Weber, 2009: 244), to je však implicitně nečiní státy tíhnoucími k totalitarismu. Samotné rysy jsou: jedna oficiální ideologie, která má vševysvětlující charakter a celospolečenskou platnost; nad státem stojící hierarchicky uspořádaná strana v čele s jedním vůdcem; stranou řízená instituce vykonávající systematický násilný útlak společnosti; existence monopolní kontroly všech sdĕlovacích prostředků politickou stranou;

52 50. léta 20. stol.

53 Druhá polovina 20. stol.

monopol na armádní složky opět v rukou strany a stranou monopolně řízená centralizovaná ekonomika⁵⁴ (Friedrich; Brzeziński, 1966: 22)

První bod, tedy oficiální ideologie, je bezpochyby v obou analyzovaných státech naplněn. Jak rasismus podložený *Mein Kampfem* v Německu, tak bolševická představa o materialistické dialektice splňují podmínku na vševysvětlující charakter a celospolečenskou platnost. Na rozdíl od Hannah Arendt Friedrich s Brzezińským nezkoumají vnitřní diverzitu ideologií. Není pro ně podstatný jejich druhotný princip, tedy udržování vnitřního pohybu na základě historické, případně přírodní zákonitosti. Role ideologie v Sovětském svazu zastává zvláštní úlohu. Jak autoři říkají (Friedrich; Brzezinski, 1966: 23) je zde její postavení daleko významnější, neboť politický život (po smrti Stalina) je určován doktrínami Marxovy a Engelsovy „bible komunismu“. Na rozdíl od Německa⁵⁵, kde byla ideologie formulovaná politickým vůdce a to tak, aby složila především jemu.

Druhý bod je taktéž naplněn a opět ve shodě s Hannah Arendt. Ta sice používá spíše pojmu totalitní hnutí, i to je však v reáliích pretotalitního Německa chápáno jako legální politická strana, která se regulérně účastní voleb (Müller, 1995: 258-260). A až se ziskem moci se transformovala do totalitního hnutí⁵⁶ a sama sebe postavila nad stát. V konkrétním případě nacistického Německa by zřejmě bylo vhodnější použít pojem na úroveň státu, vzhledem k existenci zdvojených struktur státu a strany. Také Arendt vidí stranu jako hierarchickou strukturu s jediným vůdcem na vrcholu. Taková byla konečně i praxe v Německu, kde Adolf Hitler řídil vše od formulování ideologických dogmat po velení armádě. A nejinak tomu bylo v Sovětském svazu, kde Stalin sice nebyl přímým strůjcem nástupu totalitního hnutí k moci, nicméně období jeho vlády⁵⁷ je pak bez pochyby moderní ukázkou despotie jednoho muže (Arendtová, 1996: 496-498).

I třetí charakteristický rys je možné prezentovat slovy Hannah Arendt. Zde se jedná o stranou řízenou tajnou policii, která má za úkol v určitých stádiích totalitarismu postihovat rozdílné skupiny obyvatelstva a v případě, že už režim nemá objektivní nepřátele, zaměřuje se pozornost této instituce na potenciální nepřátele. To může být v pozdní fázi totalitarismu

54 Poslední rys (monopol strany v ekonomické sféře) byl přidán až v roce 1965.

55 Nebo fašistické Itálie (Friedrich; Brzezinski, 1966: 22).

56 Dle Arendt.

57 Což je ostatně jediné období v dějinách Sovětského svazu, které Hannah Arendt a ostatně i později představený Raymond Aron, shledávají totalitním.

téměř kdokoli (Tsao, 2002: 599; Arendt, 1958: 11, 18).

Čtvrtý bod je klasickou ukázkou modernistického přístupu ke studiu totalitarismu. Do popředí vystupuje časová podmíněnost vzniku knihy autorů Friedricha a Brzezińskiego. V praxi nacistického Německa a Sovětského svazu je možné tuto problematiku rozdělit do tří fází. První se týká spíše Německa, protože jak již bylo řečeno, tamější totalitní hnutí na rozdíl od Ruska muselo o získání moci nejprve bojovat v rámci demokratických struktur. Do tohoto období zasahuje jakožto sdělovací prostředek propaganda, u Arendt podrobně analyzovaná. (Pre)totalitní hnutí nemá žádné legální prostředky, jak ovládnout jiná sdělovací média a tak jedinou možností je upoutat dostatečnou pozornost na úkor ostatních sdělovacích prostředků. Druhá fáze je již pro oba totalitní státy shodná. Dochází k cenzuře, ovšem už zde je velmi těžko rozpoznatelné, které zdroje je ještě možné považovat za relevantní (srov. Arendtová, 1996: 449). Typickým znakem poslední fáze je již naprosté ovládnutí sdělovacích prostředků. Tohoto stádia bylo dosaženo jak v nacistickém Německu, tak Sovětském svazu (Arendtová, 1996: 491-492).

Splněním pátého bodu – monopol strany na kontrolu ozbrojených složek – se stát ještě nestává teoreticky totalitním, jak bylo naznačeno v úvodu kapitoly. Stěžejní myšlenka, která se je vlastní celému katalogu charakteristických rysů totalitarismu Friedricha a Brzezińskiego, je podřízení dílčích aspektů politické straně, chceme-li totalitnímu hnutí. Samotný weberovský monopol na užití násilí je v pořádku, pokud je jeho nositelem stát a ne strana. V případě obou analyzovaných států dochází k tak výraznému propojení státu a strany, že ani armádní složky nezůstanou nedotčeny. To se pak shodou okolností projevuje ve druhé světové válce, kdy jsou to právě vůdci stran, potažmo totalitních hnutí, kdo jsou zároveň vrchními veliteli ozbrojených sil.

Paradoxně nejvíce sporů panuje ohledně posledního bodu, týkajícího se ovládnutí ekonomiky a jejího centrálního řízení. Tato charakteristika v případě nacistického Německa naplněna nebyla. „*Nacistickému režimu to přesto na stupni totalitarismu nijak neubírá*“ (Balík; Kubát, 2004: 37). Je s podivem, ale příznačné, že premisa o nutnosti splnění všech charakteristických rysů byla porušena pozdějším svévolným rozšířením samotnými autory (Sartori, 1993: 196-197).

3.2 Raymond Aron

Raymond Aron prezentoval svou teorii totalitarismu v knize „Demokracie a totalitarismus“, což je soubor jeho přednášek z akademického roku 1957-1958. Aron je přesvědčen, že lze nacistické Německo i Sovětský svaz považovat za nedemokratické státy, ale odmítá premisu, že jsou v důležitých aspektech natolik totožné, že možné je definovat dle jedné teorie. Dle něj nelze slučovat bolševický⁵⁸ a nacistický totalitarismus: *„Podobnosti jsou příliš patrné, než aby v tom bylo možné vidět pouhou náhodnost. Naproti tomu jsou zde rozdíly inspirace, idejí, cílů příliš evidentní, než aby bylo možno bez výhrad připustit zásadní příbuznost obou režimů“* (Aron, 1993: 162). Raymond Aron charakterizuje totalitní režimy na základě monopolní politické strany, ideologie a teroru.

V kapitole zaměřené konkrétně na režimy monopolní politické strany představuje Aron tři typy, jež lze vidět v praxi. *„První je zaměřen spíše proti pluralitě stran, než proti ústavnosti. Druhý typ je nepřátelský pluralitě stran, ale přeje jedné revoluční straně. Konečně třetí typ, stejně jako předcházející, je nepřátelský pluralitě stran a uznává jen jednu revoluční stranu; cílem této revolučně monopolistické strany je teoreticky sjednotit společnost v jedinou třídu“* (Aron, 1993: 129). Pro komparaci Německa a Sovětského svazu jsou z daného výběru vhodné druhý a třetí typ. U prvního z nich je jako příklad uváděno právě Německo za Adolfa Hitlera, dále například fašistická Itálie. Druhý typ je prototypem komunistického režimu, který monopol strany nevidí jako překážku pro svobodu a demokracii (Aron, 1993: 129-130).

Raymond Aron nesouhlasí s Hannah Arendt v otázce interpretace Montesquieho „akčního principu“ tyranie – strachu (srov. Montesquieu, 2003: 128). V případě Sovětského svazu cituje Nikitu Chruščova, který období vlády svého předchůdce, Stalina, charakterizuje přímo na základě zákeřného strachu. A ačkoliv by toto přirovnání mohlo směřovat k chápání Sovětského svazu za Stalina jako despotie jedince, která je charakterizována odmítnutím ideologie, představuje SSSR pro Arona stále totalitní stát. *„Osobně si myslím, že by nebylo správné, dokonce ani v tomto krajním případě, odmítat ideologii. Faktem je, že tyto patologické formy despotismu nejsou myslitelné mimo ideologické třeštění, dokonce i když vyvolává u většiny spíše skepsi než víru“* (Aron, 1993: 158).

58 Za totalitní období považuje Aron léta 1934-1938 a 1948-1952.

Aron ve stručnosti, v pěti bodech, představuje totalitarismus následovně: jedna politická strana má monopol na moc, monopolní strana k vládnutí využívá vševysvětlující ideologii, monopol politické strany na šíření pravdy a násilí, podřízení ekonomických aktivit státu⁵⁹, veškerá činnost je spojena se státem a ten je spojen s ideologií, tudíž každý přečin vůči státu se stává přečinem ideologickým. Při interpretaci je možné zdůraznit rozdílné charakteristické rysy, ale „*[f]enomén je dokonalý, když jsou všechny tyto prvky spojeny a plně uskutečněny*“ (Aron, 1993: 158).

V případě nacistického Německa jsou první až třetí bod bezpochyby splněny. V čele státu stojí NSDAP, která používá rasistickou ideologii jako vševysvětlující soubor myšlenek. Stejně tak monopolistická strana ovládá všechna média a skrze orgán tajné policie a institut koncentračních táborů drží i monopol na násilí. Čtvrtého bodu⁶⁰ v Německu nebylo dosaženo (Sartori, 1993: 197), přesto není důvod nepovažovat nacistické Německo dle této definice za totalitární. Ke splnění posledního bodu, tedy provázanost mezi státem a ideologií, v nacistickém Německu opět dochází. V době, kdy byl Adolf Hitler v čele Německa, lze všechny vlny teroru vůči obyvatelstvu vykládat jako ideologické. Charakteristickou ukázkou je pronásledování Židů a jejich intervence v koncentračních táborech, jež bylo vysvětlováno z rasistického hlediska. K útlumu nedochází ani v době druhé světové války, paradoxně v té době fungovaly koncentrační tábory s ještě větším nasazením.

Rozboru Sovětského svazu se Aron věnuje podrobněji. Veškeré dění v Rusku od období před Velkou říjnovou socialistickou revolucí v roce 1917 až po polovinu 50. let spojuje signifikantně s komunistickou stranou. V případě komunistických režimů obecně je třeba pozorně rozlišovat mezi ideologií a realitou. Jelikož v těchto režimech má ideologie daleko významnější postavení, než v režimech nacionalistických, případně fašistických. V sovětské praxi se význam nutnosti toho rozlišování prokázal mimo jiné v případě již dříve zmiňované ústavy z roku 1936. Ta, ač obsahově vykazovala všechny prvky demokratického uspořádání (ideologie), ve skutečnosti nepřinášela téměř žádnou změnu do zavedených sovětských pořádků (realita) (Aron, 1993: 135).

59 Přičemž stát je neoddelitelný od ideologie, je i ekonomika určována ideologicky.

60 Analogicky k centralizované, monopolně řízené, ekonomice v charakteristických rysech Friedricha a Brzezińskiego.

Samotný vývoj strany je Aronem empiricky rozdělen do pěti jasně daných období. Jedná se o jakousi pretotalitní fázi, kdy byla strana nepočtená a fungovala v ilegalitě. Následuje období spojené s osobou Lenina. To je charakterizováno převzetím moci a institucionalizací strany. Další období je přibližně mezi lety 1923-1930. Ve stručnosti se jedná o nástupnický boj po smrti Lenina. Čtvrté období se shoduje s tím, kdy Hannah Arendt vidí Sovětský svaz jako totalitní stát – tedy takzvané „období Stalinovy absolutní moci“ a následuje, analogicky ke druhé polovině dvacátých let, fáze boje o nástupnictví (Aron, 1993: 143-145).

„Bolševici nejsou oportunisté, kteří využívají kterékoli ideje kvůli moci. Jsou definováni kombinací doktrinálního fanatismu a mimořádné pružnosti v taktice nebo v praxi“ (Aron, 1993: 151). Marxistická ideologie je sice výrazným faktorem určujícím směřování státu, sama o sobě zdaleka není schopna vysvětlit každý detail⁶¹. V praxi Sovětského svazu byla chápána jako prvek, určující hranice konání. *„Jedním z nejnápadnějších důsledků tohoto [komunistického] ideologického režimu je teror“* (Aron, 1993: 151). Tedy průvodní jev totalitarismu, o kterém hovořila již Hannah Arendt. Nicméně u Arona nezískává podobu *prostého* masového násilí, nýbrž se jedná o formu politického boje. Pouze jeden z několika možných typů splňuje podmínky masového teroru známého z „Původu totalitarismu I-III“, který vede k intervenční politice a vzniku koncentračních táborů (Aron, 1993: 152-153).

S ohledem na ideologické hodnoty a cíle totalitních hnutí v Sovětském svazu a v nacistickém Německu Aron příspěvek k teorii totalitarismu uzavírá slovy: *„pokud jde o sovětskou akci, připomenul bych banální poučku „cesta do pekel je dlážděna dobrými úmysly“; pokud jde o činy hitlerovské, řekl bych: člověk by udělal chybu, kdyby si kladl za cíl podobat se dravému zvířeti, protože by se mu to velmi snadno podařilo“* (Aron, 1993: 166).

61 Ačkoli může být politickými představiteli jako „vševysvětlující“ prezentována.

4 Závěr

Cílem práce bylo zaujmout názorovou pozici k teorii totalitarismu v díle Hannah Arendt. S ohledem na inspiraci její stěžejní práce „Původ totalitarismu I-III“ v praxi nacistického Německa a Sovětského svazu za Josifa Stalina, bylo příhodné začít krátkou biografií autorky reflektující její osobní konfrontaci s těmito režimy. Jako německá Židovka byla od dětství nucena žít v prostředí, kde byl antisemitismus hluboce zakořeněn v uvažování společnosti. Na počátku 30. let byla vzhledem ke změnám v německé politické sféře nucena emigrovat. Sdílela tak osud mnoha německých intelektuálů nejen židovského původu. Po několikaletém pobytu ve Francii musela nakonec utéct před postupujícími německými vojsky přes Španělsko a Portugalsko do Spojených států amerických. Těmito zkušenostmi se formovala její raná akademická kariéra, která je do značné míry charakteristická právě tématem Židovství a antisemitismu. Za kulminaci lze považovat obsažení kapitoly věnující se antisemitismu v „Původu totalitarismu I-III“.

V deskriptivní části bakalářské práce jsem pracoval se zmíněnou knihou „Původ totalitarismu I-III“. Ta sleduje vývoj dvou faktorů (antisemitismu a imperialismu), které samy o sobě totalitární nejsou, ale mohou v totalitarismus vykrystalizovat. Hannah Arendt na základě analýzy nacistického Německa a Sovětského svazu představuje elementy nutné pro etablování a fungování totalitarismu. Autorčiným závěrem a hlavní tezí mé práce je, že totalitarismus je moderní fenomén, sledující politické seskupení (totalitní hnutí) se silným vůdcem v čele, které se dostává k moci díky využití přízně atomizované masové společnosti. Z mocenské pozice se hnutí pomocí systematické ideologické indoktrinace a plošného (masového) teroru snaží ovládnout všechny sféry společenského života. Výsledkem má antropologická revoluce, jejímž výstupem je *nový člověk*, plně oddaný ideologii a totalitnímu hnutí.

V komparativní části věnované aplikaci teorie Hannah Arendt na konkrétní příklady Německa (od konce první světové války do konce druhé) a Sovětského svazu (1917-1953) se projevila autorčina lepší znalost reálií prvního ze zmíněných států. Z toho důvodu je komparace její teorie s obdobím vlády Adolfa Hitlera exaktnější než v případě Josifa Stalina. Sama Arendt argumentuje kvalitnějšími archivními materiály z období nacistického Německa, než ze (ač ne již totalitního, ale stále nedemokratického) Sovětského svazu.

V závěrečném oddílu přecházím ke dalším dvěma teoriím totalitarismu. První je seznam šesti charakteristických rysů totalitarismu formulovaný v roce 1953 Carlem Friedrichem a Zbigniewem Brzezińským. Po komparaci těchto rysů s realitou Sovětského svazu a nacistického Německa jsem došel k závěru, že dle této charakteristiky lze považovat oba státy v dané době za totalitní. A to i přes to, že některé rysy byly naplněny jen částečně. Z mého pohledu ovšem dostatečně.

Druhou teorií totalitarismu představenou v rámci závěrečného oddílu práce je pojetí Raymonda Arona. Aron, stejně jako Friedrich s Brzezińským, prezentuje seznam charakteristických rysů, v tomto případě se jedná o pět bodů. I v tomto případě shledávám na základě Aronovy teorie zkoumané státy za totalitní. Nutno podotknout, že jak sám autor říká, je možné v odlišných případech více akcentovat některý z charakteristických rysů. Z toho přístupu pramení Aronův závěr, že nacistické Německo a Sovětský svaz nejsou zcela totožnými totalitarismy.

Opakovaně provedená komparace nacistického Německa a Sovětského svazu s dalšími teoretickými koncepty potvrdila premisu, že je oba státy možné považovat v daném období za totalitní. V důsledku čehož shledávám hypotézu, že Hannah Arendt představila modernistickou teorií totalitarismu založenou na *existenci totalitního hnutí, které se díky přízni atomizované masové společnosti dostane k moci, u které se udržuje pomocí ideologické indoktrinace obyvatelstva a masového teroru* za platnou.

5 Zdroje

5.1 Literatura

- Arendt, Hannah (1958). Totalitarian Imperialism: Reflections on the Hungarian Revolution. *The Journal of Politics*. Vol. 20, No. 1, s. 5-43.
- Arendtová, Hannah (1995). *O násilí*. Praha: Oikoymenh.
- Arendtová, Hannah (1996). *Původ totalitarismu I-III*. Praha: Oikoymenh.
- Arendtová, Hannah (2000). Odpověď. In: Voegelin, Eric. *Kouzlo extrémů: revolta proti rozumu a skutečnosti*. Praha: Mladá fronta, str. 224-232.
- Aron, Raymond (1993). *Demokracie a totalitarismus*. Brno: Atlantis.
- Aschheim, Steven E. (1997). Nazism, Culture and The Origins of Totalitarianism: Hannah Arendt and the Discourse of Evil. *New German Critique*. No. 70, s. 117-139.
- Baehr, Peter (2007). The Masses' in Hannah Arendt's Theory of Totalitarianism. *The Goog Society*. Vol. 17, No. 2, s. 12-18.
- Balík, Stanislav; Kubát, Michal (2004). *Teorie a praxi totalitních a autoritativních režimů*. Praha: Dokořán.
- Bellamy, Richard; Jennings, Jeremy, Lassman, Peter (2004). Political Thought in Continental Europe during the Twentieth Century. In: Gaus, Gerald F.; Kukathas, Chandran. *Handbook of Political Theory*. London: SAGE, 395-409.
- Canovan, Margaret (2004). The Leader and the Mases: Hannah Arendt on Totalitarianism and Dictatorship. In: Baehr, Peter; Richter, Melvin (Eds.). *Dictatorship in History and Theory: Bonapartism, Caesarism and Totalitarianism*. New York, NY: Cambridge University Press, s. 241-260.
- Economist Intelligence Unit (2011). *Democracy Index 2011*. (http://www.sida.se/Global/About%20Sida/S%C3%A5%20arbetar%20vi/EIU_Democracy_Index_Dec2011.pdf, 14.04.2013).

- Friedrich, Carl J.; Brzezinski, Zbigniew K. (1966). *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. New York: Frederick A. Praeger.
- Gentile, Emilio (2008). *Politická náboženství: mezi demokracií a totalitarismem*. Brno: CDK.
- Grüner, Stefan (2007). Probleme des Weimarer Parteiensystem im Vergleich. In: Wirsching, Andreas (Hg.). *Herausforderungen der parlamentarischen Demokratie. Die Weimarer Republik im europäischen Vergleich*. München: Oldenbourg, s. 111-128.
- Jäckel, Eberhard (1999). *Hitlerův světový názor: projekt jedné vlády*. Praha: Paseka.
- Lefort, Claude (2002). Thinking with and against Hannah Arendt. *Social Research*. Vol. 69, No. 2, s. 447-459.
- Maier, Hans (1999). *Politická náboženství: totalitární režimy a křesťanství*. Brno: CDK.
- Mannheim, Karl (1991). *Ideologie a utopie*. Bratislava: Archa.
- Montesquieu, Charles (2003). *O duchu zákonů*. Dobrá voda: Aleš Čeněk.
- Müller, Helmut M. (1995). *Dějiny Německa*. Praha: Lidové noviny.
- Sartori, Giovanni (1969). Politics, Ideology, and Belief Systemes. *The American Political Science Review*. Vol. 63, No. 2, s. 398-411.
- Sartori, Giovanni (1993). *Teória demokracie*. Bratislava: Archa.
- Schönherr-Mann, Hans-Martin (2006). *Hannah Arendt: Wahrheit, Macht, Moral*. München: C.S. Beck oHG.
- Tsao, Roy T. (2002). The Three Phases of Arendt's Theory of Totalitarianism. *Social Research*. Vol. 69, No. 2, s. 579-619.
- Voegelin, Eric (1993). *Die politische Religionen*. München: Fink.
- Voegelin, Eric (2000). *Kouzlo extrémů: revolta proti rozumu a skutečnosti*. Praha: Mladá fronta.
- Weber, Max (2009). *Metodologie, sociologie a politika*. Praha: Oikoymenh.

Young-Bruehl, Elisabeth (1986). *Hannah Arendt: Leben, Werk und Zeit*. Frankfurt/Main: S. Fischer Verlag.

Žižek, Slavoj (2007). *Mluvil tu někdo o totalitarismu?* Praha: Tranzit.

5.2 Prameny

Rundfunk Berlin-Brandenburg

<http://www.rbb-online.de>.

Ústava Sovětského svazu, 1936

<http://www.departments.bucknell.edu>.

6 Resumé

The bachelor's thesis presents an analysis of totalitarianism by Hannah Arendt. As a german-jewish she was made to leave Germany after 1933. Some years later Arendt uses all experience of escaping from Europe during the second world war for writing a book called „Origins of totalitarianism“.

Arendt's conclusion and the main thesis of my work is that totalitarianism is a modern phenomenon, observing the political group or party (totalitarian movement) head by a strong leader, which comes to power through using the favor of atomized mass-society. For staying in position of power uses the totalitarian movement systematic ideological indoctrination and the mass terror, seeking to dominate all spheres of social life. The result is an anthropological revolution, that output is a new man, fully dedicated to the totalitarian ideology and movement.

To test Arendt's thesis do I use a comparision of Nazi Germany and the Soviet Union with other two concepts of totalitarianism. Both Raymond Aron and Carl Friedrich together with Zbigniew Brzeziński presented a set of characteristics of totalitarianism containing existance of single political party, the monopoly of violence or the merge state, ideology and the political party. According to those sets we can see Nazi German as well as Soviet Union as totalitarian states. Consequently, it is possible to consider the theory of totalitarianism by Hannah Arendt valid.